

Görömbei András

Létérdekű irodalomszemlélet

Emlékbeszéd Barta János rendes tag felett

I.

Barta János 1901. augusztus 9-én született Szentesen és 1988. április 18-án halt meg Debrecenben. Életének első három évét egy Szentes környéki tanyán töltötte, majd szülei beköltöztek Szentesre a város szélső házába. Tehetségét tanítója hamar felismerte, és rábeszélte szüleit, hogy taníttassák a jó képességű fiút. Így került a szentesi gimnáziumba. A szegénységgel küzdő paraszti életforma, a család mélyen vallásos és puritán szelleme nagy hatással volt a gimnazista diákra. A szülők szűkös anyagi helyzete miatt házitanítóskodással biztosította megélhetését. Ekkor alakította ki azt a puritán és takarékos életformát, melyet egész életében megőrzött.

Szelleme azonban szabadon kalandozott. Az önképzőkörben verseivel, bírálataival, műfordításaival szerepelt, regény és irodalomtörténet írását egyaránt tervezte.

A mélyről jött embereknek ahhoz a típusához tartozott, amelyik nagy szellemi mohósággal próbálja birtokba venni azt a világot, melyet ősei elől elzártak a mostoha körülmények. A sokirányú szellemi kíváncsiság nehezítette meg pályaválasztását is. Egyszerre szeretett volna tanár, irodalomtörténész, filozófus, pszichológus lenni.

1920-ban a budapesti egyetemen Angyal Dávid dékán avatta magyar-német szakos egyetemi hallgatóvá. Legszívesebben azonban két filozófusnak, Pauler Ákosnak és Kornis Gyulának az előadásait hallgatta. Az Eötvös Kollégiumban Horváth János tanítványa lett. Őt egész életében mesterének tartotta, de mindenkor megőrizte vele szemben is szellemi függetlenségét, gondolkodásmódjának eredetiségét és önállóságát.

Horváth János közölte első, publikálásra szánt írását 1925-ben a Napkeletben *Bánk és Melinda tragédiája* címmel. Már ebben az első tanulmányban is megmutatkozott lélektani és filozófiai alapozottságú egyéni látásmódja. Tüzetes elemzéssel mutatta meg Bánk tragikus vétségét hitvese halálában és saját célkitűzései összeomlásában. Jellemtani szempontból vizsgálta Bánkot, aki minden erejével küzd önmaga azonosságáért, s éppen e küzdelme sodorja meghasonlásba, önazonosságának megbomlásába.¹

Barta János negyedszázadon keresztül, egészen 1950-ig középiskolában tanított, a Budapesti Kereskedelmi Akadémia tanára, az utolsó négy évben igazgatója volt. 1925 és 1927 között két évet Berlinben töltött. A Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként elsősorban filozófusokat olvasott, filozófusokról írt recenziókat az Ungarische Jahrbücher számára, de folytatta irodalomtörténeti, irodalomkritikusi munkásságát is.

A Collegium Hungaricum 1927-es évkönyvében megjelentetett *A Molnár Ferenc-probléma* című tanulmánya nagy visszhangot keltett éles kritikai készségével, filozófiai-világnézeti megalapozottságával, műfajelméleti felkészültségével.²

¹ . Barta János: Bánk és Melinda tragédiája. In B. J.: Klasszikusok nyomában. Akadémiai Kiadó. Bp. 1976. 394-395.

² . Baránszky-Jób László: Barta János köszöntése. In B. J. L.: Teremtő értékelés. Magvető. Bp. 1984. 517.

A szellemtörténet élmény-központúságát fontos elvnek tartotta az irodalomkutatásban, de tájékozódása jóval tágasabb volt, mint a szellemtörténet. A húszas évek elején rá is nagy hatással volt Bergson, de Pauler Ákoshoz hasonlóan ő sem fogadta el Bergson fogalom-ellenességét.³ A megismerésben az intuiciót önmagában kevésnek tartotta, logikai oknyomozással és fogalmi általánosítással kapcsolta össze.

Nagy szellemi küzdelmet vívott a maga fogalmi rendszerének a kialakításáért. Ebben a törekvésében elsősorban filozófusok voltak segítségére. Berlinben szabadon élt a Gragger Róbert vezette Collegium Hungaricum lehetőségeivel, sokfelé tájékozódott. Egy féléven keresztül Spranger történetfilozófiai előadásait hallgatta. Spranger átfogó karakterológiai szempontját a történeti feltételrendszerrel szembeállította a műalkotások vizsgálatában.⁴ Ernst Cassirer *Philosophie der symbolischen Formen* című műve pedig azt tudatosította benne, hogy a modern világkép előtt más világképek is léteztek. Cassirer könyvéből ismerte meg az ősi mitikus-babonás világkép sajátosságait és a modern korban is ható elemeit.

Filozófiai és pszichológiai érdeklődése Berlinből való hazatérése után sem csökkent.

Az ezerkilencszázhuszas-harmincas évek fordulóján erősödött meg Európaszerte a fenomenológia irodalomtudományi alkalmazása. Ekkor a fenomenológia már átalakult, magába szívtta a Husserl utáni egzisztenciálfilozófiai, világnézettipológiai, karakterológiai és egyéb törekvéseket is.⁵ Barta János mindezekre az új eszmékre figyelt.

Cassirer könyve a világképek történeti rétegezethegének tanával adott ösztönzést irodalomszemlélete formálásához.

Rothacker *Die Schichten der Persönlichkeit* című műve pedig a személyiség rétegezethegét, szintekből való fölépülését világította meg Barta János számára. Rögtön megjelenése után áttanulmányozta Ingarden alapvető munkáját is, amelyik az irodalmi műalkotásban különféle rétegek együtthatását elemezte.

Nikolai Hartmann esztétikája pedig a strukturáló elvet minden művészeti ágra kiterjesztette.

Barta János a szellemtörténetről tanulmányt írt az Atheneumba, de a harmincas évek elején-közepén az egzisztenciális filozófiától kapta a legfontosabb ösztönzéseket. Előbb Jaspers műveiben mélyült el, majd Heidegger tanulmányozta nagy érdeklődéssel. Heidegger főművéről ő írt először magyarul, alapos tanulmányban taglalta annak koncepcióját.

Csak a harmincas évek közepén dőlt el, hogy nem filozófus vagy filozófiatörténész lesz, hanem irodalomtudós.

Az egzisztencialista filozófiával való foglalkozás tudatosított benne olyan felismeréseket, amelyeket esztétikai jellegű írásaiban hasznosított. Ilyen volt az, hogy az egyéniségnek van egy alapvető hangoltsága, lét-tudata, hogy különbséget kell tenni az őszinte, mély és a felszínes művészi megnyilatkozások között. Föl kell táni, meg kell mutatni, hogy kiből szól valóban a "numen", és ki dolgozik másodlagos anyaggal. Mi az az alkotásban, ami valóban a létnek a mélyéről jön.

³ . Pauler Ákos: Bevezetés a filozófiába. Második javított kiadás. Bp. 1921. 240.

⁴ . V.ö.: Kulcsár Szabó Ernő: Az egyéniség - az olvasás horizontváltásában. Vonások Barta János szellemi "arcképéről". In K. Sz. E.: A megértés alakzatai. Alföld Könyvek. Csokonai Kiadó. Debrecen, 1998. 136.

⁵ . V.ö.: Németh G. Béla: Kifejezés és érték. (Vonások Barta János tudósi egyéniségéhez és elméleti munkásságához). Studia Litteraria. Debrecen, 1971. 7. és Baránszky-Jób László i. m. 519.

A mélységperspektíva vizsgálata az egzisztencia-filozófia alapján vált Barta János egyik legfontosabb irodalomtudományi szempontjává.

Irodalomszemlélete rendkívül sokféle ösztönzést hasznosított és szembesített.

Az átvett ismereteket mindig saját eszközévé, szempontjává érlelte, formáló, gazdagító elemként illesztette be a maga rendszerébe. Sohasem hagyta, hogy a kategóriák elfedjék magát a művészi alkotást.

"A fenomenológiai irány kisugárzásának légkörében kezdettől oly egzakt, kategóriateremtő irodalomtudományi gondolkodást tett magáévá, amely a művet állította vizsgálatának középpontjába, és amely világos jelentéstani logikával megalkotott fogalmi háló segítségével igyekezett a mű esztétikai lényegét befogni, megragadni."⁶

Legfontosabb segédtudományának a karakterológiát tekintette. Azt vallotta, hogy a mű - pláne az életmű - mélyén valami egységes élményi magnak, egységes szemléletnek, egységes világlátásnak kell lennie. A kutatónak el kell jutnia eddig az alapélményig, alapvető látomásig.

Filozófusok inspiráló hatására rajzolta föl a magyar költészet nagy romantikus vonulatát. Ennek fő állomásait Berzsenyi, Vörösmarty, Madách és Ady életművében látta. Kéziratos hagyatékában megtalálható a magyar romantikus irodalmi vonulatot átfogó nagy munkának a vázlatja. A teljes koncepciót pedig - részleteinek kidolgozása után - 1943 őszén *A magyar romantizmus* címmel megtartott egyetemi magántanári habilitációs előadásában mutatta be a budapesti egyetemen.

A romantika legfontosabb sajátosságát a metafizikai érzékenységben, metafizikai élményekre való hajlamosságban jelölte meg.

Tanulmányaiban egy-egy életmű jellegét, "átfogó lényegét" akarta megragadni.

A Válaszban 1935-ben publikált, Baumgarten jutalommal kitüntetett Berzsenyi-tanulmánya a létezés mélységét jelentő igazi életkör keresésének a változataiként értelmezte Berzsenyi nagy verseit.⁷

A romantikus Vörösmarty című tanulmánya - melyet a Nyugat közölt 1937-38-ban, s melyre Babits Baumgarten-díjat adott - Vörösmarty különös líraiságának titkát, egész egyéniségének végső magyarázatát a valóságélmény polifóniájában jelölte meg.⁸

Madách műve egész életében foglalkoztatta. Első könyvét 1931-ben *Az ismeretlen Madách* címmel jelentette meg. Ebben a mű értelmezését karakterológiai és alkotáslélektani szempontokkal kísérelte meg. Madách személyiségének válságára vezette vissza *Az ember tragédiája* koncepcióját. Az 1942-es Madách monográfiájában az a fő kérdése, hogy "Ádám-Madách romantikus titanizmusa miképpen alakul át Isten és ember viszonyának adekvát átélésévé, a személyes Isten-eszme győzelmévé mind a materialista istentagadás, mind a romantikus pantheizmus fölött."⁹

⁶ Németh G. Béla i.m. 7.

⁷ . Barta János: *Berzsenyi*. In B. J.: *Klasszikusok nyomában*. Akadémiai Kiadó. 1976. 404.

⁸ Barta János: *A romantikus Vörösmarty* uo. 422.

⁹ . Barta János: *Madách Imre*. Bp., 1942.

A romantikus vonulat negyedik tagját Ady képezi Barta János koncepciójában. Ady-tanulmányainak megírására is filozófiai és lélektani stúdiumai bátorították. Horváth János 1910-es könyvében az ösztön-ihlettel jellemezte Adyt. Barta János számára Adyhoz is Cassirer könyve adott új vizsgálódási távlatot, majd pedig az a pszichológiai-karakterológiai irodalom, mely a személyiségben megkülönböztetett kortikális és szubkortikális, azaz az értelemmel fegyvelmezett és ösztönös-archaikus réteget. Barta János ezekkel a kihívásokkal szembesülve tárta fel Ady mitologikus költői világképét. Azt a Semmivel is szembesülő egzisztenciális érzékenységet fedezte fel Adyban, amely csak később, Heidegger és Jaspers művei révén tudatosodott Európaszerte.

Adyról közvetlenül a Berzsenyi-tanulmány megjelenése után 1935-ben vázolta fel első portréját. Ady ellenpontja már ebben a tanulmányban is Arany, aki tudatos és fegyvelmezett önalakítással teremt meg saját személyiségét, küzdelmének terepe pedig reális és kauzális világ, szemben Ady szubkortikális génuszával. Jaspers gondolatainak ösztönzése tűnik át ekkor Barta János személyiségmagyarázatán. Eszerint Ady alapélménye a létbizonyosság elvesztése, a létbizonyosságért való küzdelem. Ady költészetében a léttelenség metafizikai élménye szólal meg, ezzel vív ez a líra grandiózus küzdelmet.

A korai Ady-pályaképet fejlesztette tovább Barta János, amikor Adyról a pesti egyetemen 1946-1948 között négy féléven keresztül tartott magántanári előadást. Ady egyéniségének és élményi köreinek a vizsgálatára összpontosította figyelmét. Ekkor már nem gondolhatott a teljes Ady-képének a publikálására. Egyetlen részletet jelentetett meg 1948-ban a Horváth János emlékkönyvben *Khiméra asszony serege* címmel. Ebben számba veszi Ady mitikus valóságátadásának elemeit, képzet- és szókincsét, költői kifejezésformáit. Egyéb Ady-jegyzeteit majd harminc évvel később, az Ady-centenáriumon hasznosítja három tanulmányban.

Barta János szemléleti nyitottságára jellemző, hogy miközben fölrajzolta a transzcendencia-élményen alapuló romantikus vonulat nagy alakjainak művészi jellemét és világképét, alapvető tanulmányt írt Kosztolányiról is, akiből szerinte hiányzott a metafizika iránti érzékenység, aki nem hitt semmiben, csak a maga hitetlenségében, aki a közvetlenül átélt világ mögül kiiktatott mindenféle szubsztanciális háttérrel. Kosztolányi mély erkölcsiségét a tisztán látás morális erejében fedezte fel. Büvöletének forrását metafizikai függetlenségében jelölte meg. Ezt a metafizikai függetlenséget mély moralitásnak minősítette: "Az én, a szellem nincs lekötve nála. Nem rabszolgája egy világnak, hanem egyenjogú polgára valamennyi lehetőknek. Lehetőség, veszély, alakoskodás, játék, az élményi csapongás minden változata nyitva áll előtte. (...) Kosztolányi teljes tudatossággal hordja az egyetlen megkötöttséget, amelyet a földi létben elismer: a vitális-vegetatív lét teljes könyörtelenségét."¹⁰

II.

A fordulat éve után Barta János pályáján több szempontból is új korszak kezdődött. 1950-ben a pesti egyetemen lett docens, majd 1951-ben kinevezték a debreceni egyetemre tanszékvezető egyetemi tanárnak. Ekkor vált legfontosabb kutatási területévé az Aranytól Adyig terjedő irodalomtörténeti korszak, s ekkor kellett és lehetett behatóbban esztétikai és irodalomelméleti kérdésekkel is foglalkoznia a kis létszámú egyetemi intézet oktatási feladatainak szolgálatában.

¹⁰ . Barta János: Vázlat Kosztolányi arcképéhez. In B. J.: Klasszikusok nyomában. 449.

Határozott karakterű, szellemtörténeti, fenomenológiai, egzisztenciálfilozófiai és karakterológiai alapozottságú irodalomszemléletének szembesülnie kellett azzal a marxista állásponttal, amelyiktől az ő látásmódja teljességgel idegen volt. Nagy kihívást jelentett ez számára. Ebben a szembesülésben vált szakmai viták, konferenciák gyakori főszereplőjévé és ebben a szembesülésben nőtt iskolateremtő tudóssá.

A megváltozott ideológiai és politikai körülmények közepette is természetesen - és nem kis vakmerőségről tanúskodva - őrizte meg és gazdagította tovább szemléletének alapvonásait.

Vizsgálódásaiban mindig a műből és az életműből indult ki, annak kereste a jellegadó tényezőit. Elemzéseiben továbbra is szenvedéllyel kutatta az alkotó személyiség művé kristályosodásának folyamatát, de erőteljesen figyelt most már az alkotó és a mű történeti motiváló tényezőire is.

A történetiség szempontja korábban sem volt idegen számára. Már Heideggerről írt tanulmányában - Jaspersre hivatkozva - hangsúlyozta, hogy az ember eleve természeti, kulturális és történeti módon előre adott feltételek között találja magát.¹¹

Barta János irodalomtörténeti témáit, tárgyait mindig az esztétika és irodalomelmélet fogalmi rendszerével vizsgálta. Elméleti-esztétikai észrevételeit pedig mindig gazdag irodalmi anyagra alapozta.

Esztétika, irodalomelmélet és irodalomtörténet példaszerű, egymást segítő szintézisét teremtette meg munkásságában.

Egyetemi jegyzeteket és alapvető tanulmányok sorát írta mindhárom témakörben. Amikor 1965-ben és 1966-ban végre megjelenhettek első tanulmánykötetei, az elméleti írásokat tartalmazó *Élmény és forma*, valamint az irodalomtörténeti tanulmányokat magában foglaló *Költők és írók*, a szakkritika azt állapíthatta meg hogy "a két könyv gondolatainak alapvető tartalma kivételes pontossággal vág egybe (...) S nehéz lenne eldönteni, mi az erősebb Bartában, az irodalomtörténész-e vagy az elmélkedő, de tény, hogy a kettő állandóan egymás kezére dolgozik. Ennek köszönhető egyfelől, hogy elmélkedéseinek gyakorlati értelme mindig nyilvánvaló, másfelől, hogy részelemzéseiben is mindig érezhető, hogy nagyobb összefüggések, mélyebb igazságok felé visz bennünket."¹²

Ez a két könyv dokumentálta végre a szakma szélesebb nyilvánossága előtt is Barta János tudományos munkásságának értékeit.

Korábban élesen vitatott tanulmányai most elismerést szereztek számára. 1967-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1982-ben pedig rendes tagjává választották.

Munkásságának újabb eredményeit a hetvenes-nyolcvanas években négy tanulmánykötet mutatta be: *Klasszikusok nyomában* (1976), *Évfordulók* (1981), *A pálya végén* (1987) és a posztumusz *Ma, tegnap, tegnapelőtt* (1990).

¹¹ . V.ö.: S. Varga Pál: Barta János és az egzisztenciális perspektíva. It. 2002. 1. 44-45.

¹² . Kiss Ferenc: Barta János két könyvéről. *Élmény és forma. Költők és írók*. In K. F.: *Művek közelről*. Magvető. Bp. 1972. 329.

Nyitott szemlélete és bátor emberi-szakmai kiállása miatt az ötvenes években folytonosan ütköznie kellett a dogmatikus marxista irodalomtudománnyal. Éles szakmai viták elindítója és főszereplője lett. Meghatározó szerepet vállalt a dogmatikus irodalomszemlélet felszámolásában. Sokféle - akkor - negatív élű minősítést is kapott. Neveztek szellemtörténésznek, antimarxistának, idealistának egyaránt. Ő azonban ezekkel a minősítésekkel mit sem törődve vállalta szakmai felismeréseit, melyek többnyire szemben álltak az irodalompolitika által szentesített nézetekkel.

1954-ben *Jókai és a művészi igazság* című tanulmányában Magyarországon ő szállt szembe először a zsdánovi "örök realizmus" elméletével. Előtte Jókait úgy akarták a szocialista kultúrában elfogadtatni, hogy igyekeztek minél több realista elemet kimutatni műveiben, hiszen csak a realista műalkotás számított művészileg igaznak. Barta János szerint a realizmus történeti kategória. Jókai pedig még a realizmust megelőző történeti korszakhoz tartozik: Művészetének vannak realista elemei, de alapvetően nem realista. Ez azonban egyáltalán nem baj, hiszen a realizmus és művészi igazság nem azonos fogalmak, az "örök realizmus" kategóriája nem tartható fenn. "Jókai ott is nagy művész, ahol nem realista."¹³

Az 1961-ben megjelentetett, kisebb könyvnyi terjedelmű *Mikszáth-problémák* című tanulmánya a marxista irodalomtudomány által kritikai realistának besorolt Mikszáth művészetéről mutatta ki tüzetes elemzéssel és gazdag esztétikai szempontrendszer következetes alkalmazásával, hogy világképében a nem-realista elemek viszik a főszerepet.¹⁴ Tarthatatlan tehát az az álláspont, amelyik Mikszáth életművét kritikai realistának minősíti.

Ugyanígy került szembe Barta János a marxista esztétika szűkösen értelmezett művészi visszatükröztetés elméletével. Bizonyította, hogy a művészetben az ábrázoló funkció mellett a kifejező funkciónak is alapvető szerepe van. Egész skáláját állította össze a művészi funkcióknak. Az ábrázoló és kifejező funkció mellett az agitatív, játék, katartikus, vallomás, provokatív, gyönyörködtető, elidegenítő, pejoratív funkció fontosságát is kimutatta.

A dogmatikus korszakban az értékről, értékelméletről a humán tudományok vagy a filozófia szempontjából nem lehetett beszélni. Barta János az értékek iránti fogékonyságát még fiatalkori filozófiai tanulmányaiból hozta. Meggyőződése volt, hogy értékek megkülönböztetése, differenciálása nélkül a művészi alkotáshoz nem tudunk hozzáférni. Az irodalomtudományt értékelő tudománynak tekintette.

Kifejtette azt a meggyőződését, hogy a műalkotásnak a speciális esztétikai értékeken kívül a benne ábrázolt, tükröztetett erkölcsi eszmék, közösségi érzések, a művész által átélt életerő, szépség vagy gondolati mélység külön súlyt, mélyebb tartalmat ad.

Szabatosan megvilágította a művészi érték összetett létmódját: "A művészet tárgyai mindig tiszta szemléleti jellegűek, maga a szemlélet vagy érzéklet azonban csak úgy lesz művészi, ha valami emberileg jelentős, valami lénygszerű mozzanat olvad bele. Másfelől a művészi szándék, az emberi lénygszerűség csak úgy válik valóban művészié, ha képes tiszta, közvetlenül átélt szemléletbe beleolvadni."¹⁵

A valóság- és a bensőség-érték révén a műalkotás az élet nem esztétikai jellegű minőségeiből is meríti értékbeli gazdagságát.

¹³ , Barta János: *Jókai és a művészi igazság*. In B. J.: *Költők és írók*. Akadémiai Kiadó. Bp. 1966. 90.

¹⁴ . Barta János: *Mikszáth-problémák*. In B. J.: *Költők és írók*. 232.

¹⁵ . Barta János: *Marxista értékelmélet és esztétika*. In B. J.: *Klasszikusok nyomában*, 23.

A műalkotás a társadalomra nem tisztán esztétikai kvalitásai révén hat, az esztétikai értékek számbavételekor tehát fölöttébb körültekintően kell eljárunk. "Egy-egy alkotásnak nemcsak művészi, hanem emberi rangja is van, s a kettőnek a mértéke nem mindig fedi egymást."¹⁶

Értékelméleti vonatkozású megállapításai sorra visszatérnek és igazolást nyerne irodalomtörténeti tanulmányaiban. "Nem élhet meg tehát a mű tisztán a maga művészi kvalitásaiból - szükségképpen hordoz magában olyan tartalmakat, olyan minőségeket is, amelyek az életben minden művészettől függetlenül kialakulnak, s ezeknek a jellege aztán visszahat magának a műalkotásnak az értékére is"- írja például Kemény Zsigmondról szóló tanulmányában.

Barta János esztétikai gondolkodásának értékelméleti vonatkozásait azért tartom rendkívül fontosaknak, mert ezekben a gondolataiban egyértelműen megmegfogalmazta az irodalom emberformáló és közösségformáló szerepét és ezáltal határozottan állást foglalt az irodalom és az irodalomtudomány egzisztenciális jelentősége mellett.

Ez a létérdekű irodalomszemlélet tette nagy hatásúvá Barta János egyetemi előadásait is.

"Sokszor érezzük úgy, hogy nem a szaktudomány önmagában és önmagáért érdekl, hanem olyan kérdések, melyekkel létezésünk bizonyos szintjén, értékelés, nemzet, erkölcs, család, világszemlélet dilemmáinak válaszútjain magunk is szembekerülünk. Ez ad a tanulmányoknak valami megrendítő komolyságot és mélységet."¹⁷

Írásainak fő indítéka mindig az irodalmi jelenség jellegének és értékének pontos megnevezése.¹⁸ Gazdag fogalomkészlete és érzékeny intuíciója egyaránt ezt szolgálta. Átadta magát a műnek, életműnek. Szinte belülről röntgenezte meg azt, s ezt az átélt megismerést igyekezett fogalmilag is közkinccsé tenni az olvasók számára.

Elméleti tanulmányaiban a lírai szituáció fogalmának kidolgozása, az összehasonlító irodalomtudomány fogalmi alapvetése, az avantgárd esztétikai sajátosságainak mérlegelő számbavétele éppúgy úttörő jellegű eredmény volt a maga idejében, mint a stílustörténeti szempont kidolgozása vagy az értékelmélet irodalomtudományi alkalmazása.

Elméleti érzékenysége és tájékozottsága vezette alapvető felismerésekhez irodalomtörténeti tanulmányaiban.

Nyomasztotta irodalmunk kettészakítottsága. Ezért visszahátrált a megoszlást megelőző nagy korszakhoz, amelyre Horváth János is felépítette a maga nemzeti klasszicizmus elméletét. Ő is az Arany-Kemény-Gyulai triászban látta az előző fejlődési korszak kiteljesedését és előképüknek ő is Széchenyit tartotta. Számára is vonzó volt az a szemlélet, melyben együtt volt "a nemzeti és európai, általános emberi és magyar, hagyományos és korszerű, mű- és naiv költészet, valóságtisztelet és a képzelet szabadsága,

¹⁶ . Barta János: Az érték problémája az irodalomtudományban. In B. J.: uo. 36.

¹⁷ . Imre László: Irodalomtörténész a változó világban. Barta Jánosról, Klasszikusok nyomában című tanulmánykötete alkalmával. Alföld, 1978. 1. 40.

¹⁸ .uo. 329.

ész és érzelem, közösség és egyén, anyag és szellem, test és lélek joga és érdeke".¹⁹ Úgy látta, hogy Horváth János koncepcióját éppen a Nyugat stílusforradalma és átértékelő vehemenciája erősítette meg, ez ösztönözte elveinek és belátásainak határozottabb körvonalazására.

Eszmetörténeti és nemzeti önismereti szempontból egyaránt fontos azonban Barta Jánosnak az a meglátása, hogy annak a nemzeti integrációnak, amelyet a nemzeti klasszicizmus nagy alakjai és az őket elméletileg igazoló Horváth János célul tűztek ki, a XIX. század második felében nem voltak adva a társadalmi-történeti föltételei.²⁰ Ennek lehetetlensége szinte szükségszerűen váltotta ki azt szemléleti forradalmat, melyet a Nyugat hozott, s melyet Horváth János már nem tudott olyan mélységben befogadni, mint az előző korszakot. Horváth János irodalomfejlődési koncepcióját viszont az 1920 utáni helyzet újra pozitív funkcióhoz juttatta, egyik hatóeleme lehetett annak a kulturális rekonstrukciónak, amelyik az újabb történelmi sorsfordulóját a klasszicizálódás igényét hordozta.

A korai filozófiai és karakterológiai stúdiumokkal megalapozott, majd az értékelmélettel, stílustörténettel és funkcióelmélettel gazdagított szemlélettel vizsgálta Barta János pályájának második nagy korszakában a XIX. és XX. századi magyar irodalom fő alakjait és folyamatait.

Az egész magyar irodalomszemléletet új eredményekhez juttató tanulmányok sorát írta Aranyról, Keményről, Madáchról, majd a kritikai kiadás munkálatainak vezetése közben Vajda Jánosról is.

A súlyos szépségeket, a mélységperspektívákat kereste elsősorban az irodalmi művekben.

Ambíciója volt, hogy szisztematikus irodalomtörténetet adjon az Aranytól Adyig tartó irodalmi korszakról. Ezt háromkötetes egyetemi jegyzetében meg is tette.

A korszak fő alakjaihoz állandóan visszatért, újabb és újabb megvilágításba helyezte őket, életművüknek újabb és újabb részét vetette vizsgálat alá.

Nyomasztó gondja volt az, hogy a magyarság művelődéséből egyre jobban kimaradnak a magyar kultúra klasszikus értékei. Elemzések sorában tárta föl Arany, Kemény, Madách, Ady és mások életművének hasznosítható világszemléleti értékeit.

Kemény Zsigmondot úgynevezett "forradalomellenes világnézete" miatt mellőzte a marxista irodalomtudomány. Barta János a szépíró értékeire mutatott rá. Kemény Zsigmond művészetét elemző tanulmányaiban külön nyomatékot adott az összetett, mély értékek művészi megnyilvánulásának, a mélység-perspektíva emberformáló hatásának, a tükröztetett esztétikai értékeknek. "Művei azáltal válnak különösen gazdagokká, mert erkölcsileg mély jellemek és mély erkölcsi problémák átéléséhez segítenek bennünket, és közvetítik, tükrözik az emberi életnek szépségben és bájban, fenségben és tragikumában való gazdagságát."²¹

A történetfilozófiai kérdések vizsgálatával 1965-ben tovább gazdagította *Az ember tragédiája* korábbi értelmezését. Tanulmányán mély pedagógiai szándék nyilvánult meg

¹⁹ . Horváth Jánost idézi. B. J.: Horváth Jánosról. (A "Fejlődéstörténet" kiadása elé). In B. J.: Évfordulók. Akadémiai Kiadó. Bp. 1981. 307.

²⁰ . uo.312.

²¹ . Barta János: Kemény Zsigmond mint szépíró. In B. J.: Költők és írók. Akadémiai Kiadó. 1966. 113.

midőn azt hangsúlyozta, hogy a tragédiában a küzdő ember folyton megújuló történelmi erőfeszítésének eszméje ölt testet. Majd 1983-ban írt tanulmányában azt fejtette ki, hogy a valóban emberi szintű erkölcsi autonómiához Ádám a XV. színben jut el. "Az erkölcsi ember akkor kezdődik, amikor felismeri és átéli a választás, a választút lehetőségét - és elszánja magát, hogy a döntést saját felelősségére hajtja végre."²²

Barta Jánost egzisztenciafilozófiai ösztönzések vezették el a létdimenziók és létperspektívák fogalmának irodalomtudományi hasznosításához.

1953-as Arany-monográfiájának koncepcióját és értékét messze meghaladó tucatnyi Arany-tanulmánya közül az *Arany János és az epikus perspektíva* éppen azáltal emelkedik ki, hogy modellértékű, más életművek vizsgálatában is kamatoztatható módszerrel tárja föl Arany János epikájának alapvető jellegzetességét, az epikus dimenziók változtatását, új és új epikus dimenziók keresését.

Dimenzióknak azt a külön törvények alatt álló művészi közeget nevezi, amelybe a költő műve életanyagát beállítja. A perspektíva pedig "a dimenzió törvényeinek, kapcsolódási módjainak, szelektáló és értékelő légkörének érvényesülése az epikus mű anyagán".²³

Tipológiaiilag Arannyal éppen ellentétes oldalon Ady életművét látja Barta János a magyar költészet másik csúcsteljesítményének. Az Ady centenáriumon publikált három tanulmánya közül kettő csak megcsonkítva jelenhetett meg.

A *Vázlat Ady arcképéhez* című írása szerint az eszményítő-moralizáló XIX. századi irodalomszemlélet után szükségyszerű volt Ady egyetemes lázadása, a lét határhelyzeteinek átélése.

A *Vallásos élmény, életélmény és küldetéstudat Ady lírájában* című tanulmányában pedig azt fejtette ki, hogy az Ady-líra istenélményének a lényege az a mély metafizikai igény, amely rejtve vagy nyíltan végighúzódik Ady egész életén. Ez a koncepció gyökeresen szemben állt azzal a marxista állásponttal, amelyik Ady életművét a forradalmiság különféle stádiumaira osztotta, istenkeresését pedig eltévesztett küldetésnek minősítette.

Barta János tanulmányainak jórészt korrekciós szándékkal írta. Egy-egy új monográfia, tüzetesen kifejtett koncepció ösztönözte arra, hogy alaposan kifejtse a maga eltérő álláspontját. Ez a korrekciós szándék motiválta nevezetes elméleti írásait éppúgy, mint Jókai, Mikszáth, Kemény Zsigmond művészetét tárgyaló műveit.

Nagy erudícióval kutatta egy-egy nagy művész életművének kimeríthetetlen titkait, időről időre visszatért egy-egy problémához, hogy újabb nézőpontból vizsgálja meg.

Sokszor viszont egy-egy problematikus életmű tisztázásának, megértésének és reális mérlegelésének az igénye vezette elmélyült vizsgálódáshoz. Példaértékű ebből a szempontból az *Egy különös író sötét világa* című tanulmánya, melyben Tolnai Lajos életművének túlértékelését számolta fel úgy, hogy közben mintát adott az irodalmi értékelés módszeréhez is. De említhetjük Vajda János életművét elemző tanulmányait is, melyekben biztos kézzel különítette el az egyenetlen életmű értékes darabjait a kevésbé értékesekről.

Idős korában annak is szükségét érezte, hogy egy-egy évfordulóhoz kapcsolódóan elvégezze a maga számvetését olyan alkotókkal is, akik szűkebb szakterületétől távol estek.

²² . Barta János: Az ember tragédiája értelmezéséhez. In B. J.: Évfordulók. 290.

²³ . Barta János: Arany János és az epikus perspektíva. In B. J.: Klasszikusok nyomában, 169.

Ezek a tanulmányok - Csokonairól, Babitsról, Tóth Árpádról, Móricz Zsigmondról és másokról - is mindig tartalmaznak olyan problémafelvetéseket és magyarázatokat, melyeket a szűkebb szaktudomány sem kerülhet meg.

Szaktudományi érdeklődése szinte határtalan volt. Nyolcvanhárom esztendő korában alapvető tanulmányban vizsgálta a legújabb magyar líra esztétikai sajátosságait. Az új fejlemények láttán kész volt saját korábbi líraelméleti fogalmainak továbbfejlesztésére és kiegészítésére is.

Maga Barta János olykor hibájának tartotta azt, hogy érdeklődése rendkívül széleskörű volt. Ennek nyitott tájékozódásnak azonban túlbecsülhetetlen értékű szakmai hozadéka is voltak. Bármilyen témához nyúlt többnyire igazabb eredményekre jutott, mint a korszak vagy téma olyan szakértői, akik nem néztek túl saját témájukon.²⁴

Barta János születésének centenáriuma Debrecenben egész napos konferencián kíséreltük meg életműve legfontosabb értékeinek számbavételét. Tizenöt előadásban próbáltuk megrajzolni tudósi és tanári portréját. Tárgyunk gazdagsága és mélysége folytán vállalkozásunk csak töredékes lehetett.

Az természetes, hogy egyes megállapításait és szempontjait a mai irodalomtudomány módosítja, új eredményekkel viszi tovább az újabb idő követelményei és lehetőségei szerint.

Tudósra emlékezve nem az a legfőbb szempontunk, hogy egyes részeredményei mennyire képesek helytállni a változó időben, hanem az, hogy a maga idejében hiteles, igaz válaszokat adott-e a kor szakmai és emberi kihívásaira. Tovább vitte-e a tudomány fejlődését? Adott-e ösztönzéseket a következő generációk számára ahhoz, hogy eredményeit - továbbfolytatva, átalakítva, módosítva - hasznosítsák? Az a tudós, aki a maga korában erre képes volt, sohasem évvülhet el, mert munkássága szervesen és ösztönző erővel beleépül a tudományos kutatás történelmi folyamatába.

Barta János tudományszakának több területén - irodalomtörténet, irodalomelmélet, esztétika, komparatiztika - bizonyult úttörő mesternek.

Munkássága rangot adott az irodalomtudománynak. Életműve tanúságot tett arról, hogy az értékes irodalmi műalkotás mindig az emberlét kérdéseivel szembesül. Az vallotta, hogy az irodalomtudománynak az egzisztenciális mélységet kell úgy közvetítenie a maga fogalmi eszközeivel, hogy a művészi élmény katartikus ereje is hatóelemmé válhasson a tudományos eredményben is.

Az irodalomtudományt művészetnek is tekintette, nemcsak tudománynak: a kifejezés, a gondolkodás és az átélés művészetének összhangjára van ahhoz szükség, hogy az irodalomtudomány művelője betölthesse hivatását.

Barta János úgy töltötte be hivatását, hogy értékes szaktudományi eredményein és módszerein túl az önmagához való hűség és a szellemi nyitottság egységének példáját is ránk hagyta.

(Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémián 2003. január 27-én.)

²⁴ . Kulcsár Szabó Ernő: Az egyéniség - az olvasás horizontváltásában. Vonások Barta János szellemi"arcképéről" 145.